

Marjan Kordaš

Mehanizem ideje

Tuhtam, ali bi moral naslov zapisati drugače. Morda takole:

*Ali je zgodovina tista, ki naredi človeka?
Morda pa velja prav nasprotno:
Človek je tisti, ki ustvarja zgodovino.*

Izraz *duh časa* (*Zeitgeist*) sem verjetno prebral ali vsaj slišal že zdavnaj, razmišljati pa sem o njem začel šele ob branju knjige *Včerajšnji svet* (*Die Welt von Gestern*)¹, nekakšne avtobiografije Stefana Zweiga. Napisal jo je v izgnanstvu, objavljena pa je bila kmalu po avtorjevem samomoru leta 1942. Knjiga je t. i. pogled nazaj. Opis in vrednotenje sloga življenja ob prelomu stoletja, v duhu časa avstro-ogrske monarhije okoli leta 1900. Vendar z zornega kota avtorja, ki je takrat živel v izgnanstvu ter v duhu časa druge svetovne vojne, okoli leta 1940.

Vprašanja: Ali je dogodke *za nazaj* (*a posteriori*) sploh mogoče presojati in soditi objektivno? Ali duh časa bistveno vpliva na človekov način razmišljanja? Morda celo tako, da skladno z njim – po nujnem načelu vzrok-posledica – človek tudi *deluje*?

Odgovori na ta vprašanja so se mi začeli oblikovati v zgodnjih sedemdesetih letih in se približno izoblikovali okoli deset let pozneje. Odtlej jih preverjam. Največkrat tako, da po tem, ko preberem več knjig, njihova sporočila vzporedno ali zaporedno primerjam in iščem nekakšne nadgradnje. Zadnje branje te vrste pa je bilo precej drugačno. Zelo zbito, skoraj hkratno ter skrajno heterogeno. Zato se mi zdi vredno natančnejšega opisa.

Konec oktobra 2010 sem se na poti domov ustavil pri izložbi antikvariata Glavan in si ogledal razstavljene knjige. Za dve sem se odločil, še

¹ Stefan Zweig: *Včerajšnji svet*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.

preden sem si ju ogledal. A moj knjižni hudič ne počiva in me je potem prisilil v pravi churchillovski kompromis²; tako nisem kupil le dveh knjig, temveč tri. Za boljšo presojo njihovih zvrsti navajam podrobnejše bibliografske podatke:

Zgodovina slovenskega slovstva. Spisal in založil: Julij plem. Kleinmayr, c. k. profesor v Kopru. 1881. Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu. 226 + 2 str.

Ilustrirani Slovenec. Leto II. Tedenska priloga "Slovenca" od 3. januarja (št. 1) do 25. decembra (št. 52) 1926.

Cilli. Stadt, Landschaft, Geschichte. Eine Einführung von Dr. h. c. Gerhard May. Mit 45 Bildern. Verlag des Kulturamtes der Stadt Cilli. Cilli 1943. (*Celje. Mesto, pokrajina, zgodovina*. Uvod napisal dr. h. c. Gerhard May. S 45 slikami. Založba Urada za kulturo mesta Celje. Celje 1943.) 39 str. + 28 slik + 1.

I

Prvo knjigo sem prelistal že v antikvariatu. In četudi nisem posebno čustven človek, sem ob branju *Predgovora* resnično začutil mravljince po hrbtu. Bere se takole:

"Zerno do zerna pogača"

Sprejmi, mili narod slovenski in posebno ti, učeča se mladina naša, ovo malo zgodovino slovenskega slovstva.

Slovstvo je sploh zercalo vsacega naroda, v katerem se jasno kaže, ali on v svojem življenju napreduje ali nazaduje. Slovstvo je cvet omike, slovstvo priča, kaj zamore narod sam iz sebe; ono je merilo moči narodove, merilo spoštovanja, katerega sme zahtevati strani drugih narodov. Slovstvo nam svedoči, da je le narod vreden, da biva na svetu. ...

... Ljubimo, gojimo, izobražujmo svojo milo materinščino; hranimo jo v svoj najdražji zaklad! Bodimo ponosni s svojimi darovi, dota nam je dana obilna; čverstega telesa, blagega serca, bistrega uma in jasnega duha doseči nam je dozor, veljavo, srečo in čast!

Doma sem to knjižico (skoraj format žepne knjige) sprva počasi listal, potem pa kar samodejno začel brati. In na 40. strani me je naravnost usekalo tole:

² V svojih spominih Winston Churchill opisuje pogajanja, koliko vojnih ladij naj bi zgradili v Angliji ob začetku prve svetovne vojne. Vlada je predlagala štiri, admiraliteta šest. Končno so dosegli kompromis in se odločili za osem vojnih ladij!

... Še starejši od "brizinskih spominkov" ali vsaj toliko star je slovenski napis na vojvodskem stolu, ki na Gospesvetskem polji, blizu poldrugo uro od Celovca stoji. Kakor sploh zgodovinarji terdijo, je stol in napis iz dobe Ingua, poslednjega vojvoda Slovencev, proti koncu osmega stoletja. Še dan današnji so sledeče besede brati:

VERI
MA SVETI VERI
PRAVDO BraNI VDOVE

Ti knezi, ako so tudi bili nemške kervi, so morali pred cesarskim sodnim stolom in v državnih zborih govoriti slovenski jezik. ...

Julij Kleinmayr snov razdeli na *staroslovensko slovstvo* (ki se začne z *Brižinskimi spominki* v 10. stoletju) ter na *novoslovensko slovstvo* (ki se začne s Trubarjem leta 1550). Slednje deli na tri obdobja. In ko sem prijadral do kazala, sem v *drugi dobi* (1770–1843) naštel več kot petdeset, v *tretji dobi* (1843–1881) pa več kot štirideset v slovenščini pišočin avtorjev. V dobrih sto letih skoraj sto ljudi, ki so začeli pisati v slovenščini! In se začel spraševati o vzrokih – ali mehanizmih – za eksplozijo (dobesedno: eksplozijo) literature v takrat brezimnem slovenskem narodu ...

Med iskanjem podatkov sem seveda ugotovil, da o zgodovini slovenskega slovstva nimam pojma, zelo pa sem bil vesel, da sem se za samo štirideset evrov dokopal do *prve* knjige te vrste na Slovenskem. Prejšnji lastnik mojega izvoda je bil očitno dober poznavalec slovenskega slovstva. To sodim po njegovih pripombah, zapisanih z drobno, dobro čitljivo kaligrafsko pisavo, ki opozarjajo na večje ali manjše netočnosti v besedilu. Ko je Kleinmayrova knjiga izšla, so jo menda kritizirali, najbolj Levstik, četudi Julij Kleinmayr na 186. strani o njem pove tole:

... Omeniti nam je tu v prvi versti oziroma na lepo, čisto materinščino pisatelja in pesnika, ki po mislih nekojih rodoljubov pripada najženijalnejšim delavcem nove dobe; omeniti nam je:

France Levstik-a. ... V mladosti je spel in priobčil marsikako lepo in zdravo pesnico ter nam obelodanil leta 1845. lep zvezek lastnih mu pesnic, ki se razun notranje veljave še posebno odlikujejo po lepej in čistej slovenščini. ...

Komentar: Da s(m)o Slovenci obsedeni s kritiziranjem, je tako znano, da se mi kako raziskovanje ne zdi vredno. A bistveno bi se mi zdelo raziskati mehanizem, prek katerega je Julij Kleinmayr očitno že pred letom 1881 prijadral do ideje (zamislil), napisati in v samozaložbi izdati (prvo!)

Zgodovino slovenskega slovstva. Je bilo to zanj nekaj samoumevnega? Skladno z *duhom časa*? Ali pa se je morda zavedal prav nasprotnega, revolucionarnega, da se je lotil nečesa, česar pred tem še ni bilo?

II

V nasprotju s to knjižico ima *Ilustrirani Slovenec* skoraj format mašne knjige. Na srečo pa delo ni tako debelo in, kot napoveduje naslov, gre večinoma za slike. Paginacija je izpisana šele od petdesete strani naprej, do te je strani ročno oštevilčil eden od dosedanjih lastnikov. Za vsak teden je sprva na voljo po šest, proti koncu leta pa po osem strani. Prva stran naslovnica, zadnja stran obvezno vsaj ena karikatura trenutnega stanja v Sloveniji (ki uradno niti ni obstajala) in Kraljevini Jugoslaviji. Kolikor lahko presodim, sta bila karikaturista večinoma Maksim Gaspari in Hinko Smrekar. Slednjemu sta v št. 55 posvečeni kar dve strani za njegove dotlej najboljše slike in karikature.

Besedilom je namenjenega razmeroma malo prostora. Izstopata dve; prvo ima naslov *Kranjski deželni zbor l. 1883–1898* (str. 40). Besedilo je napisal dvorni svetnik in bivši deželni glavar Fran Šuklje. Je nekakšno pojasnilo k sliki slovenskih poslancev *Kranjskega deželnega zbora* iz leta 1889 (str. 37); slednji je bil zadnji, v katerem so bili slovenski poslanci združeni v enem klubu, četudi so zastopali stanove. Šuklje meni, da je stanovska organizacija družbe boljša kot strankarska. Takole pravi:

... Ali radovedni čitatelj utegne vprašati: Kako pa s strankami? Saj vendar takrat niste več bili enega mnjenja in enega naziranja kot v dobi "očeta Bleiweisa?"

Istina, toda nasprotstva niso še bila tako izrazita, da bi onemogočila enotnost kluba. Vendar so se že jasno kazale različne smernice v slovenski politiki vobče, posebno pa v našem klubu l. 1889. Pravih narodnih radikalcev pravzaprav še ni bilo, ta živelj je prišel v deželni zbor šele v drugi polovici l. 1889, ko sta pri novih volitvah bila prodrli Ivan Hribar in dr. Ivan Tavčar. ...

Drugo besedilo je naslovljeno *Prekmurske obletnice* (str. 176; napisal dr. Matija Slavič, leta 1919 član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu).

... Tako je prišel oni veseli 20. maj, ko so naši odposlanci naredili pred Tardieuovo komisijo dober vtis za resumpcijo sklepov o Koroški, Prekmurju in Baranji. H koncu maja smo zvedeli, da bomo dobili Baranjo in Prekmurje z Radgono vred. Zadnjo so nam spet ugrabili Italijani v prilog Avstriji, potem

ko so ti dobili svoje mirovne pogoje v St. Germainu. V juniju se je odvrčala zlasti že zopetna nevarnost za plebiscit na Štajerskem in se je delalo za plebiscitne pogoje na Koroškem. ... Vrhovni svet je 1. avgusta 1919 to zahtevo o rabskih Slovencih odklonil, pač pa dovolil, da je Jugoslavija smela zasesti Prekmurje, kar se je zgodilo 12. avgusta 1919. ...

Zdi se mi, da *Ilustrirani Slovenec* precej dobro odraža duha časa: poročila o izgubljeni slovenski zemlji, Primorski in Koroški. Ustrezne naslovnice kažejo grad Snežnik, Vrbsko jezero, vojvodski prestol, Trst itn. in spremno besedilo poudarja, da je to ozemlje bilo, je in vedno bo slovensko. Poročila o vse močnejšem fašizmu v Italiji so nekoliko nabuhla, ponekod pa zelo konkretna; na 415 strani je na primer slika črnosrajčnikov s takšno legendo:

Iz naše nesrečne Primorske: tolpa idrijskih fašističnih miličnikov, med katerimi je videti žal tudi nekaj slovenskih izdajalcev, kakor poročnika Kalino (v sredini), J. Tratnika, J. Novaka, R. Premozarja. ...

V vsaki številki je razdelek z naslovom *Slike k Slovenskemu biografskemu leksikonu*. Presenetljivo je poročanje o pogostih in obilnih poplavih. Kot rdeča nit se skozi vse številke ponavljajo slavospevi slovenskemu katolištvu in njegovim organizacijam. Telovadba je strogo razdeljena po spolu; *Orlice* (str. 44 in 45) in *Orli* (str. 256 in 257). Skoraj veleizdajniško povzdigovanje slovenske avtonomije iz časov monarhije ter jadikovanje o sedanjih izgubljeni (slovenski) avtonomiji. Nadvse povedna je slika na 434. strani z naslovom *Poslanci Slovenske ljudske stranke v predzadnjem kranjskem deželnem zboru*. Pomemben se mi zdi naslednji del legende:

... Ko je SLS l. 1908 strla nazadnjaško in brezplodno vlado koaliranih "naprednjakov" in nemških veleposestnikov ter sama prevzela upravo dežele v svoje roke, je zaživela pri nas delavnost, kakršne naša dežela ne pomni. Če kedaj, je slovenski narod tedaj spoznal pomen avtonomije in dokazal svojo zrelost, zato bo tudi v predstojećih volitvah v oblastne zbore dne 23. januarja manifestiral za svojo avtonomijo ter pomedel s strankami, ki so z glasovanjem za velesrbski centralizem privedle naš narod v obupno stanje.

S čaščenjem Slovenije (ki uradno sploh ni obstajala) se med drugim implicitno ponuja koncept, da je le katolik pravi Slovenec. Karikatura (ali karikature) na zadnji strani slovenske liberalce (zdi se, da še najbolj njihovega vodjo dr. Gregorja Žerjava, ki je v nacistični maniri *der ewige Jude* upodobljen z velikanskim "judovskim" nosom) kaže kot izdajalce slovenstva, ki paktirajo z velikosrbsko čaršijo.

A skladno z legalističnim načelom je vladar nad vsakdanjo politiko. Kralj Aleksander nastopa kar pogosto. Enkrat na naslovnici – seveda na konju, kot se spodobi –, večinoma pa kot obiskovalec Slovenije. Prestolonaslednik Peter kot otročiček enkrat na naslovnici, kraljica Marija celo v slovenski narodni noši. Legenda (str. 285) se glasi takole:

Naša kraljica Marija v slovenski narodni noši. Uместno je poudariti, da je morda sedanja naša kraljica prva vladarica, ki se je kdaj oblekla v našo prekrasno slovensko narodno nošo, kar smatra naš slovenski narod za posebno počaščenje.

Komentar: Mehanizem, prek katerega se je pojavila priloga *Ilustrirani Slovenec*, je bil očitno politične narave. Imel je politične cilje in v tem smislu tudi izraža duha časa. Suhoparen in dolgočasen, pač tako, kot se je takrat po vsej Evropi vse bolj uveljavljal totalitarizem. Po moji presoji je v vsem letniku le ena sama duhovitost, namreč fotografija kraljice Marije v slovenski narodni noši. Ki je prekleto nekraljevska. Ki po mojem ne kaže kraljice, temveč debelušno kuharico s kuharsko miselnostjo; ki je namrgodena in slabe volje, ker je skuhala slabo nedeljsko kosilo!

III

Knjižico *Cilli* sem v izložbi antikvariata opazil zaradi slike na platnici. Istovetna je s tisto iz knjige *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr* (Anna Wambrechtsamer; 1933). V njeni knjigi je slika naslovljena *Das Panier von Cilly (Celjski prapor)* in kaže viteza, ki vihti zastavo s tremi zvezdami. V prvi izdaji slovenskega prevoda *Danes grofje celjski in nikdar več* (1940) te slike žal ni. Četudi je slovenski prevod zelo dober, še daleč ne dosega izpovedne moči izvirnika, napisanega v nenavadni, starinski nemščini.

Tudi to knjižico sem prelistal že v antikvariatu. Kupil pa sem jo zato, ker je bila izdana v času nemške okupacije Spodnje Štajerske. Zanimalo me je, kako avtor obravnava Slovence in Nemce na Spodnjem Štajerskem. In tudi zaradi statistik. Namreč, pred prvo svetovno vojno (še v monarhiji) se je imelo komaj 29 % prebivalstva za Slovence.³ Leta 1910 so v Celju naštel 4625 Nemcev in 2027 Slovencev. Leta 1921, takoj po prvi svetovni vojni

³ Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju (uredili D. Nečak, B. Jesih, B. Repe, K. Škrilec, P. Vodopivec.). Ljubljana: Historia 8, znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2004.

(že v kraljevini SHS), se je razmerje kar na hitro obrnilo: 859 Nemcev in 6031 Slovencev!⁴ Skoraj enako se je zgodilo tudi v Mariboru in na Ptuj.

Knjižico sem prebral v enem večeru. Nemščina je lahka. Snov je razdeljena na poglavji *Mesto in njegova zgodovina* ter *Mesto in njegove znamenitosti*. V prvem poglavju ter po uvodnem geografsko-biološkem nakladanju avtor na peti strani preide k stvari:

... In tudi mejni in prehodni značaj pokrajine je oblikoval sliko njenega nemškega človeka. Ni živel le v stoletnih mejnih bojih, temveč tudi v stoletni izmenjavi z vzhodom in jugom. ... Vendar pa je bila strastna ljubezen do narodnosti (*Volkstum*) in domovine, radost za žrtvovanje brez pomisleka tisto, kar je bila resnična moč teh mož in žena, ki so svojemu malomeščanskemu življenju dajali tisto veliko potezo, pomensko vsebino ter globino toka. ... Ta nemški človek je mesto Celje zgradil in mu dal nemški obraz. Mesto in okoljna kulturna pokrajina sta tako nemška kot kateri koli del v srcu Nemčije. ...

Preden se Gerhard May loti celjskih grofov, v nekaj stavkih odpravi "tista slovanska plemena, ki so jih Goti poimenovali *Veneti* (*die Wenden*), torej pastirski narod, ki se je naselil po praznih alpskih dolinah, ki ni ljubil mest, temveč se jim je izogibal" (str. 12). Na 20. strani je omenjen Primož Trubar, ki naj bi bil leta 1527 predikant v Celju; seveda niti besedice o Trubarju kot mejniku v slovenski literaturi. In na 24. strani *Venete* preoblikuje v *Vindišarje*:

Vendar se je življenje v mestu izoblikovalo v nacionalnem boju. Nemci in Veneti so stoletja skupaj živeli v miroljubni delovni skupnosti. Napetosti, ki so se začele pojavljati, niso bile narodnostnega, temveč socialnega značaja. Plemstvo in meščanstvo je bilo nemško, Vindišarji so bili le med kmeti. Vendar pa se je Vidišar, ki se je v mesto preselil kot hlapec, dekla ali obrtniški vajenec, vrstel v nemško družino svojega mojstra in postal Nemec. Kdor je obiskoval šolo – in na voljo so bile le nemške šole, pač kot je obstajalo le nemško izobraževanje – je postal Nemec. Kdor se je socialno povzpел, je postal Nemec. In vse to se je dogajalo brez prisile in brez zloma značaja.

1848 se je prvič pojavila zahteva po samostojni "Sloveniji". Kako šibko je bila ta misel zakoreninjena med ljudstvom, pokaže dejstvo, da je bila ta zahteva najprej izrečena med intelektualci na Dunaju. ... Časopis "Slovenska Čebela", ki je bil leta 1850 ustanovljen v Celju z namenom umetno prebuditi slovenskega narodnostnega duha, je prenehala izhajati zaradi pomanjkanja zanimanja. ...

⁴ "Nemci" na Slovenskem 1941–1955 (urednik: D. Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 63.

Na naslednjih straneh sledi opis, kako je slovenski nacionalizem vse bolj naraščal in preganjal Nemce. Ki pa so pogumno vztrajali do 11. aprila 1941, ko so prišli osvoboditelji. Zadnji stavek na 27. strani se glasi takole: "Celje se je spet vrnilo domov v nemški Reich."

Slabo poučen bralec, večč samo nemščine, nujno dobi vtis, da na Spodnjem Štajerskem poleg večinskih Nemcev živijo tudi nekakšni nepismeni domorodci s svojim jezikom, ki pa hkrati hrepenijo, da bi se ga čim prej znebili in privzeli novo identiteto ...

Drugo poglavje je nekakšen vodič po mestu in okolici. Značilna se mi zdi samoumevnost stavka na 29. strani:

... Nasproti njej so Slovani (sic!) leta 1896 zgradili društveno hišo "Narodni dom", ki je po temeljiti prenovi fasade leta 1941 postala okrožna hiša Štajerske domovinske zveze. ...

Ko sem knjižico odrinil, sem začel tuhtati, kaj me je tako močno pritegnilo k branju sicer ostudno plehkega besedila. In brž sem ugotovil, da je to neverjetna lahkotnost, s katero avtor obravnava preteklost. Natančno po navodilih duha časa iz leta 1943, skoraj na višku vojaške moči nacifašizma.

In kakšen človek je bil Gerhard May, *doctor honoris causa*, častni doktor?

V času svetovnega spleta in skoraj neskončno zmogljivih brskalnikov je iskanje podatkov otročarija. Pričakoval sem marsikaj, nikakor pa ne tega, kar sem ugotovil:

Gerhard May (rojen leta 1898 v Gradcu) je na Dunaju, v Halleju in Baslu študiral evangeličansko teologijo. Bil je častni doktor univerze v Heidelbergu. Od leta 1944 je bil škof evangeličanske cerkve v Avstriji. Zelo dejaven v ekumenskem gibanju. Slika s praznovanja njegove 60-letnice kaže častitljivega gospoda z značilnim evangeličanskim ovratnikom. Umrli je leta 1980 na Dunaju.

V njegovi bibliografiji (navedena v *Katalog der deutschen Nationalbibliothek*) je deset enot. Poleg že omenjene knjižice je Gerhard May leta 1927 objavil tudi *Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien (Nemško-evangeličansko življenje v Sloveniji)*.

Kot evangeličanski pastor je v Celju deloval že vsaj nekaj let pred drugo svetovno vojno. Po novjših podatkih pa je hkrati med celjskimi Nemci deloval odkrito nacistično.⁵ Zelo verjetno je bil eden tistih⁶, zaradi katerih sta bili leta 1941, takoj po prihodu Nemcev, aretirani in zaprti Alma Karlin

⁵ "Nemci" na Slovenskem 1941–1955 (urednik: D. Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 90.

⁶ Jerneja Jezernik: Alma M. Karlin – državljanka sveta. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.

in njena prijateljica Thea Schreiber-Gamelin. Obe Nemki, a obe nasprotnici nacizma. Skladno s posebnim navodilom Heinricha Himmlerja ob obisku v Mariboru: "Volksdeutscherjev, ki so bili v narodnostnem boju izdajalci, ni treba izgnati, temveč jih je treba takoj spraviti v koncentracijsko taborišče."⁷

Komentar: Ko sem si ogledoval sliko dr. h. c. Gerharda Maya, evangeličanskega škofa na Dunaju, sem si predstavljal pogovor z njim. Da ga sprašujem o mehanizmu ideje, napisati knjigo o Celju. Kaj meni o Vendih oz. Vindišarjih. Čemu jih obravnava kot nekakšne domorodce. O njegovem kriminalnem nepoznavanju slovenske kulture. In povprašal bi ga, ali se vse to, kar je v svoji knjigi zapisal, ujema s krščanskim načelom *Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe*? Ali pa se je, četudi častni doktor Univerze v Heidelbergu, preprosto uklonil duhu časa. Da je ne kot intelektualec, temveč kot uradnik le opravljal svojo dolžnost (*Pflicht*), in to je to! In če to velja, kako škof Gerhard May, zdaj, seveda *a posteriori*, ocenjuje svoje delovanje v Celju v času nacizma? Ali za greh te vrste obstoji odpuščanje?

Tok misli

Zgoraj na kratko predstavljene knjige so neprimerljive. A prav ta neprimerljivost me je privedla do paradoksa, do ideje, da je primerjava možna prav zaradi neprimerljivosti. Takole:

Eno skrajnost predstavlja Julij Kleinmayr. Zaradi duha časa ter iz lastne pobude (ideje) se je odločil raziskati slovensko slovstvo ter napisati njegovo zgodovino. Bil je prvi, zato so napake skoraj samoumevne, a po moji (moji!) presoji nepomembne. Pomembno se mi zdi, da je raziskoval dejstva. Iskal *Resnico*. Pa četudi to raziskovanje zaradi duha časa nikakor ni bilo ideološko nevtrarno!

Drugo skrajnost predstavlja Gerhard May. Zaradi duha časa ter iz lastne pobude dokazati svojo nacistično pravovernost (opredeljeno z ustreznimi zapovedmi in prepovedmi) se je lotil zgodovine Celja z namenom dokazati, da je Spodnja Štajerska vedno bila, je in vedno bo nemška. Ni raziskoval, podatkov ni preverjal, temveč jih je izbiral, prirejal ali si jih izmislil. Resnica ga očitno ni zanimala. Prav nasprotno: nacistično izmišljijo prikazuje kot resničnost. In gorje tistemu, ki o tem podvomi!

⁷ "Nemci" na Slovenskem 1941–1955 (urednik: D. Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 102.

Med obema skrajnostma je *Ilustrirani Slovenec*. Razumljivo, saj gre za glasilo Slovenske ljudske stranke. Manevrski prostor je odločno omejen z zapovedmi in prepovedmi, izhajajočimi iz ideologije te stranke. Vendar slednja še ni zelo radikalna. V nekem smislu se še sliši geslo *Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe*, kar pa očitno že za slovenske liberalce ne velja več!

Duh časa (*Zeitgeist*) prav gotovo vpliva na način razmišljanja. Ponekod in včasih nanj verjetno odločilno vpliva tudi jezik, v katerem človek abstraktno razmišlja. Dva primera:

Nemščina Gerharda Maya ima v ozadju podton, ki ga ni mogoče prevesti v kak drug jezik. Morebitni prevod v slovenščino bi razkril bedarije, ki v nemščini zvenijo logično. A nemški izvirnik bo za vedno (za vedno!) ostal priča zle ideje, ki je na srečo propadla. Za vedno priča, da je bil pastor Gerhard May podpornik te zle ideje.

Slovenščina Julija pl. Kleinmayra zveni seveda nekoliko arhaično in ima ponekod morda vznesen podton. A vse to je mogoče dobro in zvesto – z morebitnimi strokovnimi napakami vred – prevesti v tuj jezik. In ta knjiga bo za vedno (za vedno!) ostala nekakšen mejnik, prvi poskus zgodovine slovstva malega naroda. Morda celo dokaz o njegovi trdoživosti.

Knjigi sta odličen prikaz duha časa. Literarnega načina razmišljanja leta 1881 ter nasilno političnega razmišljanja leta 1943.

V svojem toku misli moram tu pojem *razmišljanje* vgraditi v preprost sistem. Takole:

pobuda – razmišljanje – ukrep
ali bolj splošno
vzrok – miselni proces – posledica.

Tako pridem do temeljne dileme. Obravnaval jo je že Erich Fromm.⁸ Alternativi sta:

- Človekovo ravnanje je determinirano, velja zakonitost *vzrok-posledica*. En vzrok ima eno posledico. Človek ne more izbirati, ni svoboden.
- Človekovo ravnanje ni determinirano, en vzrok ima lahko množico različnih posledic. Človek lahko izbira, je svoboden.

Vsak človek se na svoji življenjski poti znajde v položaju, da se mora svobodno (svobodno!) odločiti *ali-ali*. Ta odločitev je nujnost, inherentna človeškemu bitju. Ta nujnost, ki je hkrati prekletstvo in blagoslov, je tisto, zaradi česar se človek razlikuje od živali.

⁸Erich Fromm: Človekovo srce, njegov demon dobrega in zla. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.

Izgubiti svojo nedolžnost ter se svobodno odločiti, za nesvobodo ali za svobodo. Fromm meni, da gre v prvem primeru za pot smrti, v drugem pa za pot življenja.

Seveda je človekov način razmišljanja odvisen od duha časa. A nekatera spoznanja, vélike ideje vélikih posameznikov so skozi stoletja (tisočletja?) od duha časa neodvisne. Postale so vrednote, humanistična tradicija človeštva. Človekovo ravnanje – če je človeško – je skladno s štirimi načeli, idejami. To so: svetost življenja, posvečenost mrtvih, dostojanstvo človeka in *zlato pravilo* ("Ne stori svojemu bližnjemu tistega, kar nočeš, da tvoj bližnji stori tebi.").

Če človek te štiri ideje ponotranji, v vsakem konkretnem položaju ve, kaj svoboda *ni* (samovolja) in kaj svoboda *je*. Deluje svobodno, zunaj religijskih ali političnih zapovedi in prepovedi. Ideja o zlatem pravilu dokazuje, da je nedejanje ("Ne stori svojemu bližnjemu ...") v bistvu dejanje. In ko sem razmišljal, kako zlato pravilo dopolniti, kako navidezno trpnost (pasivnost) preoblikovati v dejavnost (aktivnost), sem se spomnil *Molitve sv. Frančiška*.⁹ Skladno z idejo te molitve lahko *zlato pravilo* preoblikujem takole: "Svojemu bližnjemu stori tisto, kar želiš, da on stori tebi."

Menim, da v zgodovini človeštva ni (bilo) nobene vere ali verstva, ki bi delovalo po zlatem pravilu.

Tudi se velja spomniti, da so (bili) vsi totalitarni sistemi utemeljeni na ideji, popolnoma nasprotni zlatemu pravilu. Ko se je leta 1944 sovjetska Rdeča armada vse bolj približevala meji nacističnega rajha, se je med prebivalci razširilo strašno spoznanje: "Zdaj bodo oni storili *nam* tisto, kar smo mi storili *njim*!" Maščevanje, na zločin odgovoriti z zločinom, vodi v začarani krog zla, v uničenje.

Sklep

V naravoslovju velja, da sta razkolništvo in krivoverstvo dobrodošla. Pravzaprav sta ta dva dejavnika (upora) edina generatorja novih idej. Se

⁹ Obstaja več različic, dve sem iz angleščine prevedel v slovenščino. Najbolj povedna, ki najbolj poudari prednost aktivnosti v primerjavi s pasivnostjo (tako verujočega kot neverujočega), se v slovenščini bere takole: "Gospod, naj bom orodje Tvojega miru; / kjer je sovraštvo, naj sejem ljubezen; / kjer je žalitev, naj bo odpuščanje; / kjer je dvom, naj bo vera; / kjer je obup, naj bo upanje; / kjer je tema, naj bo svetloba; / in kjer je žalost, naj bo radost. // O Božanski gospodar, / daj mi, da se bom trudil tolažiti, ne da bi me tolažili; / razumeti, ne da bi bil razumljen; / ljubiti, ne da bi bil ljubljen; / zakaj v dajanju sprejemamo; / v odpuščanju nam je odpuščeno / in v umiranju smo rojeni za večno življenje."

pravi, dobrodošlo je, če v toku misli ni nobene zapovedi ali prepovedi; nobene pravice in nobene dolžnosti.

Če je tako, je odgovor na vprašanje, skriti v naslovu, preprost:

Mehanizem ideje je svoboden tok misli.

Ne drži, da človeka dela zgodovina. Prav nasprotno: človek je tisti, ki dela zgodovino.